

واکاوی دیدگاه اخباری ها در مسأله حجیت ظواهر آیات قرآن کریم

مدیحه برزگر ریحانی^۱، محمد مهدی کریمی نیا^۲، مجتبی انصاری مقدم^۳

^۱ ترم پنجم سطح چهار (دکتری) رشته تفسیر تطبیقی، مؤسسه آموزش عالی الزهراء (ع)، گرگان، استان گلستان، مدرّس و فعال فرهنگی

^۲ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (نویسنده مسئول)

^۳ دانشجوی دکتری علوم و حدیث، دانشگاه میبد، مدرّس دانشگاه و پژوهشگر

چکیده

با پیدایش اخباریین در قرن ۱۱ هجری حجت بودن ظواهر از جهات متعددی مورد تردید قرار گرفت. حجیت ظواهر قرآن از جمله مسائلی است که اخباریان درباره آن اندیشه متمایز از دیگر عالمان اسلامی دارند. پرسش اساسی در این تحقیق این است دلایل اخباریان بر عدم حجیت ظواهر قرآن چیست؟ این مسأله از این جهت دارای اهمیت است که اگر ظاهر قرآن حجیت نداشته باشد مردم نمی توانند به آنچه که قرآن آن را واجب یا حرام اعلام کرده اعتماد کنند و عمل نمایند به این دلیل باید ظواهر قرآن حجیت داشته باشند تا مردم به آن اعتماد نمایند و در آن تدبیر نمایند. در مقاله پیش رو پس از گردآوری داده ها به روش کتابخانه ای این دلایل به روش تحلیلی مورد بررسی انتقادی قرار گرفته و این نتایج حاصل شده که اولاً: حدیث ثقلین قابلیت دلیل شدن برای هر دو گروه چه اصولی و چه اخباری را ندارد. وثانیاً اخباری ها در این مدعابه تحریف قرآن استدلال کرده اند، ولی در نوشته های متأخر اصولی چنین نسبتی به آنان داده شده که نسبتی ناروا می باشد. ثالثاً ادعای اخباریان با واقعیت های کنونی زندگی در جامعه اسلامی سازگار نیست و ادعای آنان آرمانی عالی ولی غیر قابل دسترس است.

واژه های کلیدی: اخباری ها، ظواهر قرآن، حجیت، تحریف قرآن

مقدمه

اعتبار و حجیت احکام شرعی از طریق ظواهر کتاب و سنت در نزد شیعیان و دانشمندان. اصول و فقه امری پذیرفته شده و مسلم تلقی می‌شود، اخباریین حجت قرار دادن ظواهر قرآن را انکار نمودند (مکارم شیرازی، ۱۴۲۸ قمری، ص ۲۳). آنان در توجیه نظر خود تحریف قرآن را به صراحت پذیرفتند و در صدد اثبات آن برآمدند. تسلط نسبی تفکر آنان بر حوزه های شیعی بیش از یک قرن ادامه نیافت، اما برخی از نتایج نظرات آنان استمرار پیدا کرد. دانشمندان اصولی از همان آغاز به مقابله و نقد آراء آنان پرداختند، به گونه ای که هم اکنون نیز تمام دانشمندان فقه و اصول در حوزه های علمیه بر اعتبار و حجت و بودن ظهور تأکیدی نمایند، در سال های اخیر فهم قرآن و سنت از طریق ظواهر توسط برخی روشنفکران مسلمان مورد تردید قرار گرفته و حتی برای اقامه دلیل خود، به برخی نظرات اخباریین نیز تمسک بسته اند و از جهاتی به نظر آنان که در انکار حجیت ظواهر بوده نزدیک شده اند، (مطهری، ۱۳۷۷، ج ۲۰، ص ۴۱ به نقل از مقاله منصوری، ص ۲۸). از این رو بررسی و نقد دیدگاه اخباریون پیرامون حجیت ظواهر قرآن ضروری به نظر می‌رسد. سؤالاتی که در مقاله پیش روبره دنبال یافتن پاسخی مناسب برای آن هستیم این هست که دلایل اخباریون بر عدم حجیت ظواهر قرآن چیست؟ دلایل عقلی و نظری اخباریون بر عدم حجیت ظواهر چیست؟ تاکنون افزون بر چند کتاب و پایان نامه، تعدادی مقاله پیرامون حجیت ظواهر قرآن به رشته تحریر درآمده، از جمله مقاله ی (حجیت ظواهر قرآن، اثر افسانه نجفی نژاد، مقاله جدال اخباریان با اصولیان اثر محمدحسن محمدی مظفر، مقاله بررسی نظریه اخباریین در عدم حجیت ظواهر قرآن اثر محمدجواد سلمانپور امداد لیل اخباریون به صورت جزئی مورد بررسی و نقد قرار گرفته است. نگارنده در این مقاله به دنبال نقد و بررسی دیدگاه اخباریون در حوزه عدم حجیت ظواهر قرآن می باشد، در مقاله پیش رود و دسته از دلایل اخباریون عقلی و نظری و روایی را مورد ارزیابی قرار خواهیم داد.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. مفهوم حجیت

بخشی مهمی از مشکلات موجود در مسائل مختلف علمی برخاسته از ابهاماتی است که در مبادی تصویری و در مفهوم و کاربرد مشترکات لفظی وجود دارد موضوع حجیت نیز دچار چنین مشکلی است و از این قاعده مستثنا نیست. بنابراین اولین واژه ای که در این مقاله باید دقیقاً معنای آن روشن شود حجیت است، اهل لغت حجت را به معنای برهان و دلیل ذکر کرده اند (فیومی، ۱۹۲۹م، جلد ۱، ص ۱۴۹) و (یسوعی، ۱۳۷۴ش، جلد ۱، ص ۲۵۰) بعضی به معنای آنچه به وسیله آن خصم دفع می گردد دانسته اند (زبیدی، ۱۹۶۹م، جلد ۵، ص ۴۶۴) معنای دیگری که برای این واژه ذکر شده عبارتند از: حجیت، به معنای صحت استناد به ادله معتبر شرعی (قطع، اماره و اصل عملی) و درستی عمل بر طبق آنها است. در عرف هر چیزی که قابلیت داشته باشد به وسیله آن بر دیگران احتجاج شود، دارای حجیت است، چه مولا با آن، بر بنده خود احتجاج کند و چه به عکس. لازمه حجیت یک دلیل، منجزیت و معذرت آن است؛ یعنی در جایی که دلیل، به واقع اصابت کند، تکلیف بر مکلف منجز شده و مخالفت با آن، مستوجب عقوبت است؛ اما در جایی که حجت، به واقع اصابت نکند، تمسک به حجیت برای مکلف، عذر محسوب شده و او را از عقاب می‌رهاند. (مصباح یزدی، ۱۳۸۹، ص ۵)

محققان اصولی چند تعریف از حجیت ارائه کرده اند. مرحوم آخوند آن را به منجزیت و معذرت تعریف کرده است و مرحوم نائینی به متمیم ؛ چیزی که شبیه آن را مرحوم خوئی هم پذیرفته و بعضی دیگر آن را تأیید کرده اند، در جایی دیگر حجیت به معنای وسیله پیروزی بر خلاف استدلال می باشد و حجیت داشتن یعنی صحت استناد و احتجاج به یک دلیل می باشد (محمدی، ۱۳۹۲، ج ۳، صص ۱۷-۱۸). مفهوم حجیت صرف نظر از نزاع های اصولی دو کاربرد خاص و عام دارد، کاربرد نخست آن ناظر به اعتبار شرعی دلیل خاصی است که می تواند برای مکلفان در پیشگاه شرع و قانونگذار مایه اطمینان خاطر و شایسته احتجاج

و در حکم دلیلی محکمه پسند تلقی شود این کاربرد عمدتاً در دانش فقه و اصول همگون با قلمرو و اهداف آن دودر حوزه احکام شرعی است، (مظفر، ۱۳۸۶، جلد ۳، ص ۱۳) اما کاربرد دوم حجیت ناظر به دلیلی است که بتواند به عنوان حد وسط برهان و احتجاج مقبول و معتبر در نظر گرفته شود اعم از اینکه در حوزه احکام شرعی یا معارف نظری باشد (انصاری، ۱۴۱۱، ج ۱، ص ۸، هاشمی، ۱۴۲۶، ج ۴، ص ۲۷)

۱-۲. مفهوم حجیت ظواهر قرآن

در اصطلاح علوم قرآنی مبنا قرار دادن معنای ظاهری قرآن را حجیت ظواهر قرآن می گویند، بر اساس این قاعده هست که ما می توانیم در موارد مختلف به معنای ظاهر قرآن تکیه کرده و ملاک عمل مان قرار دهیم و حتی در گفتار و نظریات مان آنها را مد نظر قرار دهیم چرا که ظواهر قرآن برای عموم مردم حجت و مدرک می باشد، البته در مقابل این نظریه، گروهی دیگر هستند که مخالف این دیدگاه می باشند و با آوردن دلایلی می گویند ظواهر قرآن حجیت ندارد البته به این شبهات در جای خود پاسخ می دهیم. (مظفر، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۱۳۰) ظاهراً در عدم حجیت ظواهر قرآنی ناظر به کاربرد نخست حجیت می باشد زیرا دغدغه ذهنی ایشان تنها مسئله ای اصولی بوده است چنانکه کتاب المدینه، اثر استرآبادی از همین منظر نگاشته شده است و چالش اصلی نظریه اخباریان با اصولیان را در نوع استنباط احکام و مصادران به نمایش می گذارد (اسعدی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۱۳۸) تصریح برخی از نمایندگان جریان اخباری برای این نکته که آنان در احکام فرعی استنباط از قرآن را جایز نمی دانند ولی در عقاید جایز می دانند (خوانساری، بی تا، ج ۱، ص ۱۲۹) موید همین مطلب بالاست (استرآبادی، بی تا، ص ۴۹) اما ظواهر قرآن یا ناظر به آن دسته از دلالت های ظنی که قابل حمل بر معانی دیگری نیز بوده که برای نفی دلیل قطعی آنها دلایل مرجح معتبری لازم است (قمی، جلد ۱، ص ۱۶۳، مظفر، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۱۵، ابن حاجب، ۱۳۰۷، ج ۲، ص ۱۶۸)

۲. دلایل حجیت ظواهر قرآن

از آنجا که قرآن برای عموم مردم نازل شده است اعم از بی سواد یا دانشمند، بنابراین در آیات متعددی به این امر اشاره شده که از جمله می فرماید: آیا آنها در قرآن تدبیر نمی کنند و یا بر دلهایشان قفل زده شده است (محمد، ۲۴) در

اینجا ما دلایلی را بر حجت ظواهر قرآن بر می شماریم:

۱ - قرآن دلیل نبوت است.

۲ - بزرگ ترین مرجع مسلمان قرآن می باشد.

۳ - معیار شناخت روایات غلط، قرآن می باشد.

۴ - سیره ائمه اطهار که در برخی موارد به ظواهر قرآن استناد می کردند و احکام اسلامی را از آن اخراج می کردند. (خوئی، ۱۳۷۵، ص ۲)

۳. حجیت ظواهر قرآن، اخباریین

ممکن است برخی همچون اخباریین دچار این پندار باشند که به ظاهر آیات قرآن نمی شود تمسک جست چون ظاهرش آراسته، باطنش ژرف و اعماقش دست نیافتنی است و عوامل باز دارنده از تمسک به ظاهر آیات از قبیل (تقیید، تخصیص نسخ، تاویل) هم بسیار است ولی این مدعا با فرمان تدبیر در قرآن و در آیاتش و تشویق بر تعمق در آن و استخراج گوهر های تابناک آن نا سازگار است. اخباریین به عده ای از دانشمندان شیعی در قرن یازده و دوازده اطلاق می شود که اجتهاد را در استنباط احکام انکار کرده و منابع فقه را در سنت و احادیث معصومین (ع) منحصر نمودند و اعتقادی به نقش عقل و اجماع و

قرآن مستقل از تفسیر ائمه اطهار (ع) نداشتند. آنان بر این باور بودند که موسس علم اصول فقه اهل سنت بوده و استفاده از قواعد آن علم دراستنباط احکام سبب می گردد احادیث اهمیت لازم خود را از دست بدهد، از مهم ترین رهبران اخباریین مولی محمد امین استر آبادی مولف کتاب الفوائد المدینه بود (گرجی، ۱۳۴۹ق، ص ۲۳۰) از دیگر بزرگان اخباری سید نعمت الله جزایری است وی وقوع تحریف لفظی قرآن را به صراحت مطرح و به طور مستقل مورد بحث قرار داد و برای اثبات آن اقامه دلیل نمود (آیت الله معرفت، ۱۳۷۶، صص ۱۶۲، ۹۹). مکتب اخباری گری در قرن یازدهم و دوازدهم هجری در بلاد شیعه به خصوص عراق و سواحل خلیج فارس و ایران توسعه و تسلط پیدا کرد، اما با مخالفت اصولیین شیعه که در زمان مرحوم وحید بهبهانی به اوج رسید، دوره اخباریین بعد از میرزا احمد بن عبد النبی متوفی به سال ۱۲۳۳ قمری به پایان رسید (رک، دایرةالمعارف، تشیيع، ج ۳، ص ۱۲) اخباری ها تنها علم را ملاک کشف احکام شرعی می دانستند و به راه های ظنی اعتباری نمی دادند. علم و یقین به بیشتر احکام را با استناد به اخبار رسیده از اهل بیت (ع) میسر می دانستند (محدث بحرانی، ۱۳۶۹، ص ۴۶۲ و علامه استر آبادی، صص ۱۶۰ و ۹۰، ۱۲۹) از همین رو ظهور شناسی آیات قرآن را بدون اتکاء به روایات مأثوره تفسیری از ائمه اطهار (ع) معتبر نمی دانستند و سعی داشتند تا این نظر را به بزرگان محدثین پیش از خود نسبت دهند (همان، ص ۱۲۲) گرچه تفکر اخبار گری بعد از دو قرن در حوزه ها رخت بر بست، اما تأثیر بسیار زیادی در اجتهاد و سیرمباحث اصول فقه گذاشت به گونه ای که هم اکنون دانشمندان اصول فقه در مباحث اصولی متداول، خود را ملزم به طرح برخی از نظریات و بررسی و نقد آن ها می بینند، نظریات آنان در تحریف قرآن دست مایه تاخت و تاز برخی علیه مذهب شیعه شده است (علامه امینی، الغدير، ج ۳، به نقل از مقاله ابراهیم بیگی، ص ۳۰، جلد ۲ شماره ۴، ۱۳۹۶)

۴. عدم حجیت ظواهر قرآن در نظر اخباری ها

رضایی اصفهانی در کتاب درسنامه روشها و گرایش های تفسیری قرآن در این باره می گوید: جواز تفسیر قرآن به قرآن متوقف بر آن است که ظاهر قرآن حجت باشد و مفسر بتواند در تفسیر به ظواهر قرآن استدلال کند، اما برخی از علمای اخباری معتقدند که ظاهر قرآن حجت نیست. هرچند که اصل این در علم اصول الفقه مورد بحث دقیق قرار می گیرد و در تفسیر به عنوان اصل مسلم و پیش فرض پذیرفته می شود و به صورت گذرابه این بحث در این کتاب اشاره می کند. او می گوید: اولاً علمای «اصول» که به حجیت ظواهر قرآن قایلند گفته اند که: روش عقلاء در نوشته ها و گفتارها آن است که در هنگام تعیین مراد و مقصود گوینده، از ظاهر کلام او پیروی و به آن استدلال می کنند و شارع مقدس اسلام نیز از این روش عقلایی منع نکرده و روش دیگری نیز اختراع نکرده است (آخوند خراسانی، ۱۴۱۱ق، ج ۳، ص ۴۰۵) پس همان روش عقلاء، در فهم و تفسیر قرآن نیز حجت است. دوم: بسیاری از اخباری ها که به عدم حجیت ظواهر قرآن قایلند و ظواهر کتاب را بدون روایات پیشوایان معصوم (ع) حجت نمی دانند به دلایل زیر تمسک کرده اند البته باید متذکر شوم که این دلایل در کتاب کفایة الاصول مرحوم آخوند نیز بیان شده و به همه این دلایل پاسخ داده شده است.

۱ - فهم قرآن مخصوص اهل آن و مخاطبان حقیقی آن و یعنی پیامبر اکرم (ص) و ائمه (ع) می باشد همان طور که در برخی احادیث به آن اشاره شده است.

۲ - قرآن مضامین عالی و مشکل دارد که افکار انسان های معمولی به آن نمی رسد و تنها راسخان در علم آنها را می فهمند.

۳ - قرآن شامل آیات متشابه است که همین مطلب مانع پیروی از ظواهر کتاب می شود.

۴ - علم اجمالی داریم که برخی آیات قرآن تخصیص یا تقیید خورده یا معنای مجازی دارد و همین علم اجمالی مانع از تمسک به ظواهر کتاب می شود.

۵- روایات تفسیر به رأی مانع اخذ به ظواهر کتاب است (آخوند خراسانی، ج ۳، ص ۴۰۵، شیخ انصاری، ج ۱، ص ۱۴۰)

۵. بررسی دلایل اخباریون از نظر علمای اصول

علمای اصول فقه پاسخ های مسبوطی به این استدلال ها داده اند که ما فقط به برخی از آنها اشاره کرده و اکتفاء می کنیم :

۱- مقصود از اختصاص فهم قرآن به مخاطبان حقیقی و اهل بیت (ع) همان فهم تمام قرآن اعم از محکم و متشابه و... و جلوگیری از استقلال در فتوی بدون مراجعه به اهل بیت (علیهما السلام) است. ولی اگر کسی بعد از مراجعه به قرائن نقلی و یا بعد از جستجو و نیافتن روایات معتبر، اقدام به اخذ ظواهر قرآن کند، مانعی ندارد. علاوه بر آنکه خود روایات مارابه قرآن و استدلال به آن ارجاع می دهند.

۲- اینکه قرآن مضامین عالی و مشکل دارد مانع آن نمی شود که ما به ظواهر روشن قرآن مراجعه کرده و بدان استدلال کنیم.

۳- ظواهر قرآن از تشابهات قرآن نیست. چه این که، مقصود از تشابهات در اینجا آیات مجمل است ولی ظاهر قرآن مجمل و متشابه نیست.

۴- هنگامی که کسی به متخصص ها و مقید های آیات و روایات مراجعه کند پس ظاهر قرآن را بگیرد و تفسیر کند، علم اجمالی منحل می شود و مانعی از اخذ به ظواهر نیست (آخوند خراسانی، همان)

۵- روایات تفسیر به رأی به معنای تفسیر قرآن بدون مراجعه بر قرائن عقلی و نقلی است اما اخذ به ظواهر و تفسیر آن بعد از مراجعه به قرائن عقلی و نقلی اعم از آیات و روایات معتبر، جز تفسیر به رأی نخواهد بود. بلکه برخی از علمای اصول گفته اند : حمل ظاهر الفاظ قرآن بر ظاهرش تفسیر نیست چون تفسیر کشف پرده است و ظاهر قرآن پرده ندارد و مقصود از تفسیر به رأی همان اعتبار ظنی است که اعتبار ندارد مثل حمل لفظ بر خلاف ظاهرش بر اساس رجحانی که به نظر شخصی اوست.

(آخوند خراسانی، همان، شیخ انصاری، ج ۱، ص ۱۴۲ همین مضمون را آورده است). بنابراین از نظراصولیین ظاهر قرآن حجت است و از این ناحیه اشکالی در تفسیر قرآن به قرآن وارد نیست (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۲، ص ۷۵)

۶. آرای مختلف اخباریین

اخباریین در انکار اعتبار و حجیت ظواهر آیات دارای نظر یکسان نبوده بلکه تفصیلات متعددی ابراز داشته و به توجیهات مفصلی دست یا زیده اند، عموم اخباریین، ظواهر کلمات ائمه (ع) را پذیرفته اند عمده نظریات آن به این صورت است :

۱- انکار حجیت بودن ظواهر تمام آیات

۲- تفاوت در نصوص و ظواهر آیات

۳- تفاوت بین فهم خاص از ظاهر قرآن و دیگران

۶-۱. مورد اول : انکار حجیت بودن ظواهر تمام آیات

محدث فاضل، سید نعمت الله جزایری نقل می کند که اخباریین ظواهر قرآن را که در بیان آن ها خبری از پیامبر (ص) و سایر معصومین (ع) نرسیده حجت نمی دانند. سیددر شرح و افیه می فرماید : با تأمل در کلام مصنف به دست می آید نسبتی که سید نعمت الله جزایری به اخباریین داده صحیح می باشد، پس اضافه می کند : اگر سید محدث این نسبت را به

اخباریین نمی داد، آن چه از کلمات آنان متبادر به ذهن می گردد، تکذیب این نسبت بوده (آیت الله تنکابنی، ۱۳۵۸، ص ۱۴۷).

از کلمات محدث استر آبادی چنین برداشت می شود که وی نه تنها ظهور آیات قرآنی بلکه ظواهر روایات پیامبر اکرم (ص) را بدون بهره گیری از روایات ائمه اطهار (ع) و تفسیر آنان حجت نمی دانسته است (علامه استر آبادی، ص ۱۲۵). وی ابراز داشته، اخباریین در فتوای خود جز به روایاتی که در پرتو قرائن موجود دلالت روشن و قطعی دارند، تکیه نمی کنند و این قرائن که دلالت روایات را روشن و قطعی می سازد، فقط در کلمات اهل بیت (ع) آمده است و در کتاب خدا و

کلمات رسول خدا نیامده است (همان، ص ۴۰) مرحوم فیض این نظریه را از قول استر آبادی نقل می کند و آن را نقد می کند (فیض، ۱۳۴۹ق، ص ۱۳۴).

۲-۶. مورد دوم: تفاوت در ظواهر آیات و نصوص

سید صدر معتقد است که آیات نص قرآن که دارای دلالت قطعی هستند معتبر و حجت می باشند اما آیاتی که ظهور در معنی دارند حجت نمی باشند، (نائینی، ۱۴۱۲ق، ص ۴۶) این نظر از کلمات صاحب حدائق نیز استفاده می شود (آیت الله تنکابنی، ۱۳۵۸، ص ۱۴۶).

۳-۶. مورد سوم: تفاوت در ظواهر آیات احکام و دیگر آیات

صاحب حدائق بر آن است که ظهور آیات احکام حجت نمی باشد، اما می توان به ظاهر آیات دیگر اعتماد نمود. این نظر از برخی از کلمات سید صدر نیز استنباط می شود (آیت الله تنکابنی، ۱۳۵۸، ص ۱۴۷) تفاوت بین فهم خاص از ظاهر قرآن و دیگران مرحوم فیض کاشانی بین غیر معصومین تفاوت قایل شده و معتقد است قرآن برای خواص دانشمندان مخلص و منقاد پروردگار، مطیع اهل بیت (ع) متبع و مطلع بر علم و اسرار اهل بیت (ع) و راسخین در علم حجت و معتبر می باشد، اما کسانی که این اوصاف را ندارند، نمی توانند به مراد و مقاصد قرآن دست یابند و به ظواهر کتاب تکیه کنند (آیت الله فیض، تفسیر صافی، ۱۴۱۵ق، ج ۱ ص ۲۳) وی در کتاب اصول الاصلیه نیز همین نظر را یاد آور می شود (فیض، ۱۴۱۵ق، ص ۱۲۰) و از همین رو بعد از رد سخنان علامه استر آبادی می فرماید: و انه يجوز العمل بظواهر الكتاب و السننه... (همان، ص ۱۳۵)

۷. دلایل و توجیهات علامه استر آبادی بر رد دلایل اعتبار ظواهر

علامه استر آبادی هشت دلیل در توجیه منحصر کردن مدرک احکام در اخبار ائمه اطهار (ع) ذکر کرده است، در ادامه این مقاله اشاره به هشت توجیه علامه استر آبادی می گردد و برای رعایت اختصار از نقد تمامی آنها خودداری می شود. علامه استر آبادی در فصلی از کتاب خود، دلایل خود را در منحصر بودن مدرک احکام به اخبار صادقین (ع) که در واقع رد دلایل اعتبار ظواهر می باشد بیان می کند. این وجوه به اجمال در زیر آورده می شود:

۱ - دلیل قطعی بر اجازه ی تمسک به غیر کلام عترت طاهره (ع) در فهم احکام دین نداریم، در حالیکه هیچ شکی در جوار تمسک به سخنان آنان وجود ندارد لذا اخبار و احادیث آنان بر ما متعین می شود.

۲ - حدیث متواتر ثقلین تمسک به کلام ائمه اطهار (ع) را بر ما واجب می سازد زیرا با آن تمسک به مجموع کتاب و عترت متحقق می شود و سر مطلب این است که هیچ راهی برای فهم مراد خدا از کتاب مگر از طریق اهل بیت (ع) وجود ندارد

(آیت الله خویی، ۱۴۰۱ق، ص ۴۹۹)

۳ - هر راهی غیر از طریق اهل بیت منحصر به اختلاف فتوا و دروغ می گردد و هر مدرکی چنین لوازمی داشته باشد، مردود است.

۴ - هر مسلکی غیر از کلام اهل بیت (ع) ظنی است و طریق ظنی به احکام نیز قابل اعتماد نیست

۵ - اخبار متواتر در بیان مراد قول خداوند که فرمود: « فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون » (انبیاء آیه ۷) بر ما واجب می کند تا در تمام امور دینی که علم نداریم، از اهل ذکر جويا نشویم.

۶ - عقل و نقل مصلحت بعثت ها و ارسال کتب را در رفع اختلاف در بین عباد می داند تا نظام معاش و معاد آنان سامان یابد و چنانچه ظن از قواعد شرعیه برای نیل به احکام باشد، مصلحت مزبور از کف می رود زیرا موجب اختلاف و خصومت می گردد، چنانکه اکنون شاهد آن بوده ایم.

۷ - علم مصون نگاه داشتن ذهن از خطا در صورت قضایا و استدلال است و نه در مادی آن ها، و اگر به کلام معصومین تمسک کنیم، از خطا در ماده هم مصون خواهیم ماند، زیرا علماء با تکیه برداشتن منطق در صورت قضیه و استدلال هرگز دچار اشتباه نمی شوند و محل خطای آنان ماده قضایا بوده و از آنجا که مصونیت از خطا مطلوب شرع و عقل است پس اعتماد به دلیل ظنی که احتمال خطا در آن وجود دارد جایز نیست چه ظنی الدلاله باشد، مانند ظواهر قرآن و یا ظنی المتن و یا هر دو ظنی باشد (علامه استرآبادی، ص ۱۲۸)

۸. دلایل شیخ حرعاملی بر رد دلایل اعتبار ظواهر

شیخ حرعاملی نیز در فصلی که به ذکر دلایل اخباریان پرداخته است به ظاهر آیات فراوانی از قرآن بر مدعای اخباریان یعنی « عدم جواز استنباط احکام شرعی از ظواهر قرآن » استدلال کرده است. شیخ حرعاملی می گوید: ما می توانیم به قرآن استدلال کنیم و این استدلال ما به قرآن مستلزم تناقض نیست؛ زیرا اولاً ما در مقابل اصولیانی استدلال می کنیم که به حجیت ظواهر قرآن معترف اند، بنابراین استدلال ما در برابر آنان از قبیل دلیل الزامی است، یعنی اصولیان را به چیزی که خودشان قبول دارند، ملزم می کنیم، ثانیاً روایات متواتری در موافقت با این ظواهر قرآنی وجود دارد، بنابراین استدلال ما در حقیقت استدلال به قرآن و روایات هر دو، است و در و جوب عمل به مواردی که این دو بر آن توافق دارند خلافتی نیست پس ۱۸ آیه را به عنوان شاهد بر مدعای اخباریان می آورد که در آن میان چندین آیه همان آیاتی است که از عمل به ظن نهی نمی کنند (حرعاملی، ۱۴۲۶ق، ص ۱۸۶ - ۱۹۱؛ نیز صص ۳۱۸ - ۳۲۵).

تا آنجا که این دلایل اخباریان را جستجو کردم غیر از حرعاملی دیگر اخباری را نیافتم که به آیات قرآن بر این مدعای اخباریان استدلال کرده باشد.

۹. دلایل روایی اخباریون بر رد اعتبار حجیت ظواهر

دلایل روایی که نیز اخباریان بر عدم حجیت ظواهر قرآن به آن استدلال کرده اند که از عمده ترین و مهم ترین دلایل آنان نیز می باشد و در سخنان خود بارها به کثرت و تواتر روایات بر مدعای خود استدلال کرده اند که این دلایل را استرآبادی و حرعاملی در کتاب فوائد، کرکی، بحرانی در کتاب حدائق و انصاری آورده اند، شیخ حرعاملی در کتاب القضاء وسائل الشیعه در باب ۱۳ از باب صفات قاضی بیش از هشتاد روایت نقل کرده که به نظر او بر « عدم جواز استنباط احکام نظری از ظواهر قرآن » دلالت دارند (حرعاملی، ۱۴۲۶ق، ج ۱۱ صص ۱۲۹ - ۱۵۴) وی در الفوائد الطوسیة تعداد این روایات را بیش از دویست و بیست روایت دانسته و گفته: که بقیه آنها را در جایی دیگر گردآوری کرده ام. به نظری این روایات بیش از حد تواترند و به

به لحاظ سند و دلالت از نصوصی که بر امامت هر یک از امامان معصوم وارد شده، چیزی کم ندارند و دلالتشان در نهایت صراحت است. به نظر وی دلالت این تصریحات از نص حدیث غدیر روشن تر است و تواترشان نیز از خیلی از نصوص بیشتر است (حرعاملی، الفوائد، ۱۳۹۰، صص ۱۹۱ - ۱۹۲) وی در مورد دیگری احادیث متواتر بر مدعی اخباریان که البته مراد از این مدعا، مطالبی اعم از ادعای عدم حجیت ظواهر قرآن است (را بیش از هزار حدیث دانسته است. به نظر او احادیث متواتری که بر وجوب رجوع به امام معصوم در همه احکام دلالت دارند، مؤید ادعای اخباریان اند و معارضی که توان مقاومت در برابر آنها را داشته باشد، ندارند (همان، صص، ۳۲۵ و ۱۹۳) مضامین مطرح شده در این روایات گوناگون است و ما مجال اینکه به ذکر همه دلایل متمسکان به آن بپردازیم نداریم. ما در اینجا تنها به ذکر نکاتی می پردازیم که با بررسی دلایل آنها، به آن دست یافته ایم.

الف) اخباریان مدعی تواتر این روایات اند اما از سوی دیگر اصولیان نیز بر آن اند که این روایات معارض دارند و معارض آنها بیشتر و یا متواتر است و بر جواز تمسک به ظاهر قرآن دلالت دارد (انصاری، ۱۴۱۱ق، ج ۱، ص ۵۹) (هاشمی، ۱۴۲۶ق، ج ۴، ص ۲۸۹؛ خویی، ۲۶۵) بنابراین روایات جواز اگر هم بپذیریم که هم شأن و هم سنگ روایات منع اند، صراحتی در معارضه با ادعای اخباریان ندارند.

ب) از جمله روایاتی که نزاع در بحث حجیت ظواهر دارند حدیث ثقلین است. و هر دو طرف هم ادعای ظاهر بودن فهم خود را دارند. «اصولی» ادعا می کند که ظاهر این حدیث آن است که هر یک از کتاب و عترت حجت مستقل است (قدسی، ۱۴۱۶ق، ج ۲، ص ۳۲۹) «اخباری» مدعی است که ظاهر آن است که مراد از تفرقه نداشتن این دو، مراجعه به عترت در فهم معانی قرآن است (بحرانی، ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۲۹) چنانکه می دانیم حدیث ثقلین یکی از روایات اساسی است که شیعه در احتجاج علیه مذاهب دیگر و اثبات مذهب خود به آن تمسک می کند. مضمون این حدیث آن است که قرآن و اهل بیت (ع) تا روز قیامت از یکدیگر جدا نمی شوند، در بحث کنونی به نظر می رسد که استدلال اخباریون به این حدیث با استدلال شیعه به این حدیث نا هماهنگ است ولی استدلال اصولیان به این حدیث با استدلال شیعه به این حدیث هماهنگ است ولی استدلال اصولیان به این حدیث، با استدلال شیعه هماهنگ به نظر نمی رسد، بنابراین تمسک اصولیان در بحث حجیت ظواهر قرآن به این حدیث، ناتمام و نا کافی است لذا در برخی از کتاب های اصولی در دلالت حدیث ثقلین بر مدعای اصولیان خوشه وارد شده و مفاد این حدیث مبنی بر نداشتن جواز استقلال به تفسیر قرآن تأیید و اثبات شده است (ایروانی، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۵۵، هاشمی، ۱۴۲۶ق، ج ۴، ص ۲۸۶) اما باید بگوییم حدیث ثقلین برای هر دو طرف اصولی و اخباری استدلال دارد و گویی از قسمت آخر حدیث غفلت شده است.

۱۰. استدلال به تحریف قرآن، دلیل اخباریون بر عدم حجیت ظواهر

از جمله دلایل دیگر حجت نداشتن ظواهر قرآن که به اخباریان منسوب است، استدلال به تحریف قرآن است (انصاری، ج ۱، ص ۶۶، خراسانی، صص ۲۸۴ - ۲۸۵؛ قدسی، ج ۲، صص ۳۴۰ - ۳۴۲؛ حاج عاملی، ۱۴۲۶ق، ج ۳، ص ۱۵۱؛ جوادی آملی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۹۸) به عنوان نمونه، امام خمینی (رحمه الله علیه) وقوع تحریف در قرآن را به عنوان نخستین دلیل اخباریان بر حجت نداشتن ظواهر قرآن ذکر می کند و سپس یادی از محدث نوری و فصل الخطاب کرده و به نقد آن می پردازد (امام خمینی، ۱۳۷۳، ج ۱، ص ۲۴۳، سبحانی، ج ۲، ص ۹۶) ولی تا آنجا که بنده جستجو کرده ام در این بحث ندیده ام که اخباریان به وقوع تحریف در قرآن استدلال کنند و در سخنان هیچ کدام از تحریف قرآن چیزی بر میان نیامده است، اگر هم از تحریف قرآن سخن گفته اند، در این بحث نبوده و آن را دلیل این بحث قرار نداده اند به عنوان نمونه محدث بحرانی در الدرر النجفیه بحث تحریف قرآن را مطرح کرده و خود نیز به وقوع تحریف متمایل شده است ولی در اینجا بحثی از عدم

حجیت ظواهرقرآن نکرده است (بحرانی، درالنجدیه، ج ۴، صص ۶۵ - ۶۶) وی حتی استدلال به عدم حجیت ظواهرقرآن در فرض تحریف قرآن را از دلایل مانعین تحریف دانسته و می گوید عمده دلیل مانعین از تحریف، آن است که بر فرض وقوع حذف و تغییر در قرآن، دیگر نمی توان بر چیزی از قرآن اعتماد کرد ؛ زیرا در این صورت احتمال دارد که هر آیه ای از آن محرف و مغیر و بر خلاف آنچه خداوند نازل کرده است، باشد. بنابراین برای ما در قرآن هیچ حجتی باقی نمی ماند و فایده قرآن منتفی می شود (همان، ص ۶۷) محدث جزایری نیز همانند محدث بحرانی، شبهه بی فایده شدن قرآن را در فرض تخریب از جانب مانعین تحریف مطرح کرده و از آن پاسخ گفته است (جزایری، ۷۱) محدث جزایری به حجیت نداشتن ظواهر قرآن به ما متمایل شده است از سوی دیگر در چند مورد به وقوع تحریف در قرآن نیز قائل شده است (همان، صص ۶۶ - ۷۰) و قول به تحریف را به معظم اخباریان به ویژه مشایخ معاصرش منسوب می کند. ولی از سخنان او بر نمی آید که وقوع تحریف را دلیل حجیت نداشتن ظواهر قرآن می دانسته است. صیانت قرآن از تحریف برای کسی مهم است که بخواهد از ظواهر قرآن احکامی استنباط کند ولی کسی که چنین وظیفه ای برای خود قائل نیست تحریف و غیر آن برایش چندان فرقی نمی کند به عبارت دیگر اخباری ظواهر قرآن را حتی در فرض صیانت کامل از تحریف، قابل استناد نمی داند و چنین نیست که به خاطر وقوع تحریف در آن، به حجیت نداشتن ظواهرش قائل شده باشد به نظر می رسد اصولیان دغدغه خود را بر زبان اخباریان گذاشته و از جانب آنان برای قول به عدم حجیت ظواهرقرآن دلیل سازی کرده اند و شاهد این مدعا تصریحات خود اصولیان است. ولی هیچ یک از اخباریان متقدم و متأخر در ضمن دلایلشان بر عدم حجیت ظواهرقرآن، به روایات تحریف قرآن استناد نکرده اند و لذا شیخ انصاری نیز شبهه تحریف را در ضمن دلایل اخباریان ذکر نکرده، بلکه آن را تنبیهات مسئله حجیت ظواهر ذکر کرده است (تبریزی، ۱۳۶۹، ص ۹۲) در کفایه الاصول نیز احتمال تحریف بدون ذکر قائلی برای آن و پس از ذکر دلایل اخباریان بر عدم حجیت ظواهرقرآن و پاسخ به آنها، به بحث گذاشته شده است (خراسانی، صص ۲۸۵ - ۲۸۴) بنابراین استدلال به تحریف قرآن در بحث عدم حجیت ظواهر قرآن از دلایل فرضی و خود ساخته ی اصولیان است و نسبت آن به اخباریان در این بحث، نسبتی ناروا و نادرست به نظر می رسد. و نباید پنداشت که همه اخباریان قائل به تحریف قرآن و همه اصولیان قائل به عدم تحریف آن شده اند. البته مراد ما از نقل آراء تأیید نظر به تحریف نیست، بلکه می خواهیم از شدت انتقاد هایی که در این موضوع به اخباریان می شود، و در خصوص استدلال بر عدم حجیت ظواهرقرآن نیز نابجاست، بکاهیم.

۱۱. دلایل عقلی و نظری اخباریون بر عدم حجیت ظواهر

چنانکه گفتیم عمده دلیل اخباریان بر مدعایشان، دلایل روایی است، دلیل قرآنی را نیز تا آنجا که جست و جو کردم فقط شیخ حر عاملی مطرح کرده است. غیر از این دو دسته دلایل دیگری نیز در نوشته های اخباریان ذکر شده است، از قبیل ترتب مفاسد بر گشودن باب تمسک به ظواهر قرآن ؛ احتمال نسخ و تأویل و غیر آنها در آیات قرآن ؛ صدق تعریف متشابه بر هر آیه ای از آیات الاحکام و لزوم استغناء از امام معصوم (استر آبادی، صص ۲۷۰ - ۲۷۱ ؛ حر عاملی، صص ۱۹۲ - ۱۹۴) در کتاب های اصولی همه دلایل اخباریان طرح و نقد نشده است. انصاف آن است که نمی توان در همه ی استدلال های اخباریان خدشه وارد کرد و استدلال های اصولیان را خدشه ناپذیر دانست. به نظر می رسد بسیاری از مباحثاتی که در اینجا میان اصولیان و اخباریین پدید آمده، ناشی از بی توجهی دقیق به محل نزاع بوده است. البته بسیاری از اخباریان افراطی همه آیات قرآن را متشابه می دانستند اما این دیدگاهی است که عبارت اخباریان کلاسیکی نظیر استر آبادی، شیخ حسین کرکی، و شیخ حر عاملی نیز ناسازگار است. خیلی از دلایل و پاسخ هایی که اصولیان داده اند، ناظر به رد همین دیدگاه افراطی است ولی معلوم نیست که از عهده پاسخ به ادعای نداشتن مجوز استنباط احکام نظری از ظواهر قرآن است بر آید.

۱۲. نتیجه گیری

نظریه اخباریین مبنی بر حجت نبودن ظواهر قرآن با تمام تفضیلاتی که این دسته از دانشمندان ابراز داشته اند، نادرست بوده و دلایلی که برای اثبات آن اقامه کرده اند، فاقد استحکام و استواری است از این رو دانشمندان از معاصرین اخباریین تا به امروز در ابطال نظر اخباریین تلاش جدی کرده اند. در این مقاله به بررسی دلایل اخباریین بر عدم حجیت ظواهرقرآن پرداختیم. ابتدا به دلایل اخباریین بر عدم حجیت ظواهرقرآن پرداختیم از جمله دلایل قرآنی، روایی، عقلی و نظری، و گفتیم که از جمله دلایل عمده اخباریان، همان دلایل روایی است و در دو دسته دیگر نیز دلایل آن معقند به روایات است. با بررسی دلایل اخباریان به این نتیجه رسیدیم که بیشتر نزاع دو طرف در این بحث به نبردی فرسایشی تبدیل شده و نمی توان یکی از دو طرف را پیروز مطلق این جبهه نامید. و برخی از دلایل منتسب به اخباریان نظیر تحریف قرآن، نیز صرف اتهام است و آنان در این بحث به چنین دلیلی تمسک نجسته اند. هر چند دیدگاه اخباریان آرمانی والاست. ولی با شرایط کنونی جامعه که نیازمند وضع قوانین بسیاری است و اخذ همه آنها از امام معصوم مقدور نیست، ناسازگار است و آرمانی دست نیافتنی و نا واقع گرایانه است.

منابع و مآخذ

۱. قرآن مجید
۲. ابن حاجب، مختصر المنتهی، ج ۲، مصر، ۱۳۰۷ ق
۳. اسعدی، محمد، تفسیر به رأی از منظر روایات، فصلنامه حوزه ودانشگاه، ش ۳۹، سال ۱۳۸۳
۴. ایروانی، میرزا علی، نهایة النهایة فی شرح الکفایة فی شرح الکفایة، ج ۲ مکتب اعلام الاسلامی، قم، ۱۴۱۳ ق
۵. انصاری، مرتضی بن محمد امین، فرائد الاصول، ج ۱، تحقیق عبد الله نوری، قم، موسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۱ ق
۶. استرآبادی - محمد امین، الفوائد المدینه، چاپ سنگی، قم، کتابخانه عمومی، آیت الله نجفی مرعشی، بی تا
۷. اسعدی، محمد، مقاله پژوهشی در مسئله حجیت ظواهرقرآنی، فصلنامه تخصصی علم اصول، ش ۱۰، پاییز ۱۳۹۰
۸. بحرانی، شیخ یوسف بن احمد، الدرر النجفیه، فصل الخطاب، چاپ سنگی، قم، موسسه آل البيت، بی تا
۹. بحرانی، شیخ یوسف بن احمد، حدائق، قم، انتشارات جماعه المدرسین، چاپ اول، ۱۳۶۹
۱۰. تبریزی، میرزا موسی، اوثق الوسائل فی شرح الرسائل، قم، انتشارات کتبی نجفی، ۱۳۶۹
۱۱. تنکابنی، سید محمد، ایضاح الفوائد، چاپ سنگی، تهران، کتابخانه دانشگاه الهیات و معارف اسلامی، ۱۳۵۸
۱۲. جزایری، سید نعمت الله، الانوار النعمانیة، مقدمه و پاورقی محمد علی قانع طباطبایی، تبریز، بی تا
۱۳. جوادی آملی، ج ۱، عبد الله، تسنیم، مرکز نشر اسراء، قم، سوم، ۱۳۸۱
۱۴. خوئی، سید ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن، قم، نشر امید، ۱۴۰۱ ق
۱۵. خوانساری، محمدباقر، روضات الجنات، ج ۱، قم، اسماعیلیان، بی تا
۱۶. خراسانی، محمد کاظم، کفایة الاصول، ج ۳، قم، موسسه آل البيت، احیاء التراث، ۱۴۱۱ ق
۱۷. خمینی، روح الله، انوار الهدایة فی التعایقه علی الکفایة، قم، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۳
۱۸. حاج عاملی، محمد حسین، ارشاد العقول، الی مباحث الاصول، قم، موسسه امام صادق ۱۴۲۶ ق
۱۹. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، باب ۱۳، ج ۱۱، ۱۸، قم، جماعه المدرسین، موسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۲۶

۲۰. حرعاملی، محمد بن حسن الفوائد، چاپ چهارم، انتشارات محلاتی، قم، ۱۳۹۰
۲۱. رضایی اصفهانی، محمد علی، درسنامه روشها و گرایشهای تفسیری، قم، چاپ اول، انتشارات مرکز بین المللی، ۱۳۹۲
۲۲. زبیدی، محمد مرتضی ۱۹۶۹، تاج العروس، بیروت، دارالاحیاء التراث العربیة.
۲۳. سبحانی، جعفر، تهذیب، ج ۲، تنظیم و نشر آثار امام خمینی، انتشارات اسماعیلیان، چاپ سوم، ۱۳۶۳
۲۴. سلمانپور، محمد جواد، مقاله بررسی نظریه اخباریین در عدم حجیت ظواهر قرآن، فصلنامه علمی پژوهشی علوم انسانی، دانشگاه الزهراء، سال چهاردهم، شماره ۵۰، تابستان ۱۳۸۳
۲۵. فیض کاشانی، مرتضی، تفسیر صافی، ج ۱، تهران، مکتبه الصدر، ۱۴۱۵ ق
۲۶. فیض، محمد بن حسن، اصول الاصلیه، تهران، سازمان چاپ دانشگاه ۱۳۴۹
۲۷. فیومی، احمد بن محمد (۱۹۲۹ م)، المصباح المنیر، بی جا
۲۸. قدسی، احمد، انوار الاصول، قم، انتشارات نسل جوان، ۱۴۱۶
۲۹. قمی، محقق میرزا، قوانین الاصول، المعجم الفقهی، اصدار الثاني، الحوزة العلمیه، قم، ۱۴۱۷ ق
۳۰. گرجی، ابوالقاسم، تاریخ فقه و فقهاء، چاپ اول، تهران، سازمان چاپ دانشگاه، ۱۳۴۹ ق
۳۱. محمدی، علی، شرح اصول فقه، جلد ۳، انتشارات دارالفکر، ۱۳۹۲
۳۲. محمدی مظفر، محمد حسن، مقاله جدال اخباریان با اصولیان در حجیت ظواهر: مطالعات اسلامی، شماره پیاپی ۹۲ بهار ۹۲
۳۳. مظفر، محمد رضا، اصول فقه، جلد ۲، انتشارات دارالفکر، ۱۳۸۶
۳۴. مصباح یزدی، محمد تقی، حجیت ظواهر در قرآن، نشریه معرفت، شماره ۱۵۲، مرداد ۱۳۸۹
۳۵. معرفت، محمد هادی، مصونیت قرآن از تحریف، ترجمه محمد سهرابی، چاپ اول، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶
۳۶. مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن، ج ۹، قم، مطبوعاتی هدف، ۱۳۷۳
۳۷. منصوری، ابراهیم، مقاله حجیت ظواهر، مجله نخبگان علوم و مهندسی، جلد ۲، شماره ۴، سال ۱۳۹۶
۳۸. نائینی، فوائد الاصول، میرزا محمد حسین، تقریرات شیخ محمد علی کاظم، چاپ هشتم، ۴ جلدی، قم، موسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۲ ق
۳۹. نجفی نژاد، افسانه، مقاله حجیت ظواهر قرآن، نشریه بینات، موسسه معارف اسلامی امام رضا، بهار و تابستان ۱۳۹۶، شماره ۹۳، ۹۴
۴۰. هاشمی، سید محمود، بحوث فی علم الاصول، قم، موسسه دائره المعارف الفقه، اسلامی، ۱۴۲۶ ق
۴۱. یسوعی، لوئیس معروف (۱۳۷۴ ش)، المنجد، ترجمه محمد بندر ریگی، انتشارات ایران، تهران